

Kósa László

VALLÁSOSSÁG, KULTÚRA, IDENTITÁS – SZOCIOLÓGIAI SZEMSZÖGBŐL

Vallásosság és kultúra. A Fialat Vallás- és Értékszociológusok Körének tanulmánykötete. Szerkesztette Gereben Ferenc, Faludi Ferenc Akadémia, Budapest, 2009, 382 oldal

Magyarországi története során a szociológia talán minden más társadalomtudománynál inkább megérezte a politikai változásokat. Művelői első nemzedékének 1918–19-i szerepvállalása, sőt egy részük korábbi munkássága miatt is a tudományszakra a két világháború között gyakran és nem alaptalanul a baloldaliság vádja vetült, de legalábbis annak gyanúja fogta őket körül. Nem is születtek olyan nemzetközi hírű iskolák, mint a térségben Lengyelországban és Romániában. A kommunista diktatúra viszont a burzsoá áltudomány címkéjét ragasztotta a szociológiára. Jó néhány év telt el, míg ismét polgárjogot nyert a hazai tudományos életben, még több, amíg a Kádár-rendszert kiszolgáló szociológusok mellett megjelentek a vele kritikus, majd ellenzéki szelleműek. Ezt a mintegy évszázadot átfogó, részleteiben persze jóval bonyolultabb történetet azért idéztük föl, hogy méginkább rámutathassunk a hazai vallásszociológia mostoha sorsára. Hátrányt jelentett, hogy több okból a távolabbi múlt előzményei szegényesek. Utóbb is csak sokára módosult a helyzet. Még azután is, amikor Magyarországon az 1960-as évektől a szociológia intézményesült, mind több ágazat, majd – korábban tiltott – nyugati elmélet és módszer honosodott meg, a vallásszociológia művelése megtört pozícióban szűk lehetőségek között maradt. Hozzájárult ehhez „a vallás magánügy” kalitka doktrínája, mellyel szemben a keresztény szellemiség legfeljebb rejtetten érvényesülhetett. Az ellenzékiek sem igen siettek ezen változtatni.

A *Vallásosság és kultúra* címet viselő, igen tartalmas kiadvány mindenekelőtt azért figyelemreméltó, mert az 1990 után kibontakozó vallásszociológia azon ágának gyümölcse, amelyben jelen van a keresztény szellemiség is. Itt szükséges megjegyeznünk, hogy könyv szerzői a vallásosság tartalmát nem teológiai szempontból közelítik, hanem a hozzá kötődő (köthető) értékek összefüggésében. A vallás és a kulturális értékek kapcsolata iránti érdeklődésnek a legfontosabb közvetlen előzményeit az Országos Széchényi Könyvtárban az 1980-as évek elejétől folyó olvasásszociológia-kutatások képezték. A vallási téma ide úgy kapcsolódott, hogy a kutatóknak külön vizsgálat híján az olvasási szokásokra vonatkozó kérdések közé kellett és sikerült „becsempészniük” vallásosságra vonatkozókat is.

Ez a könyv sem kivétel a tanulmánykötetek néhány általános jellemzője alól: módszertani sokféleség, az elméleti érzékenység és deskripció változó aránya, átfogó és részvizsgálatok, a szerzők fölkészültségének különbözősége stb. Mindemellett a címben megjelölt témakörhöz pontosan illeszkedő írásokon kívül – ez a zöm – akadnak kevés-

bé beletartozók is. A mögöttünk lévő másfél-két évtized egyes terepmunkáinak céljait, sokfelé ágazó eredményeit és problémáit, elméleti megfontolásait, legújabb tendenciáit a kutatások egyik úttörője és kezdeményező irányítója, Gereben Ferenc kötet szerkesztő gazdag tartalmú át- és visszatekintő tanulmányából ismerhetjük meg. A könyv elején még két, ugyancsak széleskörű tájékozódásról tanúskodó és sokoldalúan elemző tanulmány olvasható. Földvári Mónika részletező elméleti megfontolások alapján megerősíti a vallásosság és az értékekhez vonzódás jellegzetes összefüggéseit, és hajlik arra a megállapításra, hogy a különféle képpen vallásos emberek eltérő értékeket részesítenek előnyben. A szerző kissé bátorítalanul módszereit és eredményeit hipotézisnek nevezi, pedig azok megalapozottak. A másik nagyobb távlatú tanulmányban Rosta Gergely egy nagymintás szociológiai fölmérés alapján állapítja meg, hogy a fiatalabb korosztályok az immár megismételt vizsgálat tanulsága szerint is változatlanul vonzódnak a valláshoz, de csak kisebb hányaduk egyházas. A témakör úttörői közül Nagy Attila is szerepel tanulmánnyal a kötetben, a hazai olvasáskutatás eddigi legnagyobb méretű vállalkozásának egy részletét publikálja a vallás és olvasás összefüggéseiről 2005-ben.

A részvizsgálatok sorában Boné Veronika egy olyan lelkiismereti mozgalom, a Regnum Marianum felnőtt katolikus közösség tagjai között végzett felmérést, amely tudatosan vállalja az értékörző vallásosságot. Eredményei visszaigazolják ezt a célt, bár az értékekhez való viszonyban ebben a körben is mutatkoznak figyelmeztető, önvizsgálatra intő jelek. Görgöy Rita „útkeresés”-nek minősíti írását, amelyben 21, vallás és kulturális beállítottság kapcsolatára összpontosító mélyinterjút ismertet az összefüggés sokféleségére rámutató eredménnyel, de részletesebb elemzés nélkül.

A szakterület fontos tényezőjévé lett a kilencvenes években a szomszédos országokban élő magyar kisebbségek kutatásának lehetősége. Az utóbbiak körében végzett fölmérések ugyanis a legközvetlenebb összehasonlítást kínálják az anyaországi állapotokkal. A kötetben ebbe a körbe tartoznak a székelyföldi Zetelakán végzett újabb terepmunkák. Éhmann Gáborné Havas Mária az olvasási szokások és az értékrend összefüggéseit, Karczagi Alexandra és Klausz Boriska a vallási életet vizsgálta. Babos János pedig a fogvatkozó zágrábi magyar diaszpóra nemzeti és vallási azonosságtudatát mérte föl.

Csakis elismerően méltathatjuk, hogy a tanulmánygyűjteménynek erőssége a történeti reflexió. A történeti tárgyválasztás határai azonban nem élesek. Egy élethivatás múltját jelenre orientáltan rekonstruálja interjúk alapján Bögre Zsuzsanna. Az idő múlásának könyörtelenségével szemben szinte az utolsó lehetőséget ragadta meg, amikor az 1950-ben fölslatott szerzetesrendek kommunizmust túlélő nőtagjaival beszélgetett vészterhes napjaikról és a szétszórattatásuk idején megőrzött azonosságtudatukról. Noha nem zárhatók ki újabb hasonló viták, ma már a történelem részei az 1990 után föléledő felekezeti oktatás konfliktusai, amelyek a médiában nagy és többnyire negatív visszhangot kaptak. Révay Edit elemzi a sajtórepresentációkat.

Külön említjük, mert külön elemet képviselve gazdagítják a kötet tematikáját, az eredendő történeti tanulmányokat. Talán magyaráznunk sem kellene, annyira világosan adódik a mű foglalatából, hogy az oktatástörténetnek két okból is helye van benne, mert az ismeretek átadása tudvalévően a kultúra része, s mert a társadalom számára nem kö-

zömbös a vallási nevelés kérdése. Kern István a magyarországi katolikus egyetemalapítási kísérleteket követi végig 1867–1918 között, amikor a közéletet nagy mértékben a liberalizmus szelleme hatotta át, és a katolicizmus térvesztését a felsőoktatásban is próbálták megállítani. Rébay Magdolna a leány-középiskolák jogi szabályozását mutatja be a nőoktatás széleskörű társadalmi igényné válásának évtizedeiben (1895–1945). Az oktatási alfejezetben kapott helyet Vépy-Schlemmer Éva nem történeti témájú tanulmánya: *Nemek és igenek az oktatásban*. A szerző igényesen, de kissé feminista szellemben szorgalmazza az oktatásban a nemek közötti egyenlőtlenség megszüntetését. Kötetbe kerülésével szemben némileg értetlenek vagyunk, minthogy tárgya távolról sem érintkezik vele.

Jóllehet tág értelemben beletartozik a kötet címével megjelölt témakörbe, mert a vallás és a kultúra kapcsolatát fejtegeti, Sziklai István írása (*Magyarországi keresztény felekezetek különbözőségei és azonosságai*) mégis társtalan a tanulmányok között. Igaz, több szerző foglalkozik felekezeti eltérésekkel, Sziklait azonban nem a vallás és az értékek összefüggései, hanem – interjúk alapján – a felekezeti önazonosság érdekli. Görgöy Rita dolgozatához hasonlóan ezt a munkát is „útkeresés”-nek nevezhetjük. A szerző egyelőre nem vállalkozott többre, mint interjúinak értékelésére, a szakirodalom és az összehasonlítás csaknem teljesen mellőzésével.

A kötet utolsó tanulmányában az ugyancsak a hajdani szakmai úttörők közé tartozó Kamarás István tíz egyház, felekezet, vallási közösség kulturális értékválasztásait és szokásait veti össze. Vizsgálata szerintünk problémás, mert a kiválasztott minták mögött óriási lélekszám-különbségek állnak, és alapvetően eltérő kultúrszociológiai arculatokról van szó (kis létszámú, a társadalomban nem egyszer marginális helyzetű vallási csoportok és többszázéves-milliós, nagy történelmi tradíciójú egyházak). Így az összehasonlítást erőltetetten merész eljárásnak tűnik, eredményei komolyan vitathatók. Ehhez képest jóval jelentéktelenebb, mégis különös dolog, hogy a Krisna-tudatúaknak két külön csoportosulása is szerepel a sorban. E vallásilag nyilvánvalóan fundamentalista közösségekről a szerző azt állítja: „van lehetőség arra, hogy egy európai Krisna-hívó európai és Krisna-tudatú legyen egyszerre” (376). Holott tanulmányából is kiderül, hogy vallási identitásuknak része az európai kulturális értékek többségének elutasítása. Ha önként vállalják, vajon miért vitatnánk el tőlük meggyőződésüket?

Végül is melyek azok a legfontosabb konkrét vagy háttérben meghúzódó kérdések, amik az írások többségét meghatározóan egymás mellé állítják, amelyeket majd mind-egyikről szólva ismételnénk, ha nem lenne inkább célra vezető összegezni? Európában – mint ismeretes – korunkban is folytatódik a felvilágosodás óta tartó vallástalanodás, ezen belül szembetűnően az értelmiség egyházaktól való távolodása. Ugyanakkor Európán kívül vitathatatlanul növekszik a nagy világvallások követőinek aránya s nemcsak demográfiai következményként száma is. Ez a legátfogóbb háttérjelenség, ami a szerzők nagyobb részét foglalkoztatja. Hangsúlyosabb a dolog a vallás értékhorozó tulajdonsága okán. Azaz a vallásosság visszaszorulásával értékek kerülhetnek veszélybe, terjedésével viszont az értékhorozás jelentősége megnőhet. De nem közömbös, mely értékekről – látjuk, a tanulmányokban elsősorban műveltségi tartalmúak-

ról – van szó. Többek között ezért is lényeges tudni, hogy foglalkozások, nemek, korosztályok, földrajzi helyzet stb. szerint kik a vallásos emberek, mi a részarányuk a társadalmon belül.

Közelebbről: vajon a magyar világban, súlyosbítva negyven év ateista diktatúra lenyomatával, miként mutatkoznak meg a fölvetett jelenségek? Megállt-e 1990 után a vallástalanodás terjedése, vagy csupán az egyházas vallásosság szorul vissza fokozatosan? Vajon mennyire tartós az ifjúságnak és a nagyvárosi iskolázottabb embereknek már 1990 előtt jelentkező valláshoz vonzódása? Mutatkozik-e hatása a felekezeti iskolahálózat újraépülésének vagy sem, esetleg még korai ezt egyáltalán számonkérni? A különféle válaszok közül hadd emeljük ki több kutatás (Rosta Gergely, Gereben Ferenc, Nagy Attila) egybehangzó tanulságát, hogy az 1980-as évekhez képest határozottan nőtt és mindinkább jellemző a városokban a magasabban kvalifikált fiatalabb korosztályok egyházasan vallásosságának aránya. Amiben a legnagyobb az azonosság a kötetben megjelenő kutatási eredmények sorában, hogy a magyarok körében a valamilyen módon vallásos emberek biztosabban kötődnek kulturális értékekhez, mint a közömbösök. Ennek tartalmáról vagy a tétel megfordítottjának igazáról azonban megoszlanak a vélemények.

Több írás korábbi vizsgálatok részleges vagy összegző bemutatása, mások folyamatban lévőkől előzetes tájékoztatást adnak. Számos vonatkozás tanúsítja, mennyire mozgásban van a kutatás, és mily sok megoldásra váró problémával néz szembe. Például a vallásszociológiában magának, a szubjektív és egyéni elemek sokasága miatt statisztikailag nehezen mérhető vallásosság fogalmának és kategóriáinak sincs konszenzusa. Az utóbbi fentebb már említett kulcsproblémája az egyházhoz való viszony: mennyiben élük meg vallásosságukat egyházi keretek között vagy ettől távolodva, a gyakorlatban milyen egyéb formák léteznek?

Végül a könyv kapcsán még két fontos tényezőt szeretnék kiemelni. Az egyik, hogy ez a kiadvány is dokumentálja, a hazai vallásszociológiának immár komolyabb, az utóbbi negyedszázadban kiszélesedő múltja van. Nem klasszikus tudománytörténetre gondolok, mert ehhez még nem telt el a kellő idő, hanem hogy visszatekinthet, reflektálhat saját korábbi eredményeire, továbbá tárgyát, annak jelenségeit történetiségében vizsgálhatja. Hiszen átgondolt tudomány- és oktatáspolitikával viszonylag gyorsan el lehet érni, hogy a szakemberek a nemzetközi tudományos élethez fölzárkózzanak, de korábról hiányzó empirikus eredményeket pótolni nem lehet. Nem minden áron akarom a történeti szociológiát számon kérni, csupán arra irányítanám a figyelmet, hogy a vallásosság igen érzékenyen reagál a történeti változásokra. Vizsgálata – különösen értékrendszerekkel összekapcsolva – nem nélkülözheti a történeti utalásokat. Milyen fontos, hogy a kötetben megismételt felmérés elemzésével is találkozhatunk (szemléletes példa Rosta Gergely munkája, Gereben Ferenc tanulmánya is utal ezekre)! Az újabb, a jövőbeli vallásszociológiai vizsgálatokban sokkalta finomabb elemzések születhetnek majd a korábbi empiria ismeretében, mint nélküle születnének.

A kötetben olvasható szövegek nagyobb része eredetileg a Faludi Ferenc Akadémia által Budapesten 2006-ban szervezett, a kötetcímmel azonos címet viselő konferencián elhangzó előadások tanulmányát átdolgozott változata. Mint alcíme tudatja, műhely-

munka eredménye. A tudományos műhely a Faludi Akadémia kereteiben működő Fialtal Vallás- és Értékszociológusok Köre (FIVÉSZ). Vezetője a kötet szerkesztője, Gereben Ferenc, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem docense, a szerzők meghatározó hányada tanítványai és diákjai közül, vagyis a szerzők többsége a fiatalabb korosztályokból került ki. Az akadémiai nómenklatúra a 35 éven aluli kutatókat tartja „fiatal”-nak. Az ilyen határvonal viszonylagos, lényegesebb megjegyezni, hogy a szerzők zöme 1990 után szerezte diplomáját, s bár nem mindnyájan dolgoznak tudományos munkahelyen, reményteljes kutatói tevékenységük elején vagy első felében járnak. Ez az említendő másik figyelemreméltó, a diszciplína szempontjából biztató tényező.

Kaposvár